

НЕОБХІДНІСТЬ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Визначено передумови структурної кризи економіки України. Використовуючи теоретичні напрацювання, визначено складові етапи трансформаційного процесу. Наведено результати досліджень галузевої структури валового внутрішнього продукту різних країн світу та України. Обґрунтовано соціально-економічні наслідки структурних диспропорцій національної економіки.

Постановка проблеми

Наразі в умовах необхідності інтеграції до світового господарства важливого значення набувають виявлення передумов структурної кризи в економіці країни, теоретичні дослідження структурних трансформацій, визначення причин уповільнення структурної модернізації.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у розвиток теоретичних, методологічних аспектів трансформації економічної системи належить Д. Беллу, С. Глазьеву, Є. Денисону, П. Друкеру, Д. Кендрику, С. Ковалю, Р. Солоу, Дж. Стиглицу, Я. Тинбергену, Є. Тоффлеру, Ф. Хайеку, Й. Шумпетеру та ін. Разом з тим, аспекти трансформації економічних систем у процесі ринкових перетворень продовжують залишатися недостатньо дослідженими. Метою статті є теоретичні обґрунтування необхідності структурних трансформацій економіки України.

Об'єкт та методика дослідження

Об'єктом дослідження є процес структурних трансформацій економічної системи України. Методологічною та теоретичною основою досліджень є фундаментальні концепції й положення, представлені в класичних і сучасних працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Процес досліджень проведено у руслі системного підходу, що базується на положеннях загальної теорії систем та принципах синергетики.

Результати досліджень. У процесі трансформації економічної системи України важливого значення набуває структурний аспект економічного розвитку, що виражається у вигляді кількісних і якісних зміни в економіці. Теоретичні дослідження засад економічного розвитку після Другої світової війни значно поглиблені знаннями про економіку в цілому. В той період актуальними визначалися чотири конкуруючих теорії економічного зростання та розвитку: теорія лінійних стадій (У. Ростоу), теорія розвитку (А. Льюїс, Х. Ченері), теорія зовнішньої залежності, теорія «неокласичної контрреволюції» (Д. Вільямс). Використання основних положень цих теорій та практичний досвід їх функціонування може спрямувати дослідження економічних систем на новий, міждисциплінарний рівень здійснення.

Зокрема, на початку 60-х років ХХ ст., значна частина теоретиків розглядала процес розвитку країни як серію послідовних стадій економічного зростання. Найбільш впливовим представником теорії стадій економічного зростання був американський економіст та соціолог У. Ростоу. Згідно з його концепцією, в основі економічного зростання та історичного переходу суспільства від однієї стадії до іншої закладена різниця загальних принципів: галузева структура економіки, ступінь розвитку техніки, величина накопичень в національному доході, структура та рівень споживання. У відповідності з якісною різницею цих характеристик У. Ростоу визначив п'ять основних стадій розвитку: 1) стадія традиційного суспільства; 2) стадія перехідного суспільства; 3) стадія підйому; 4) стадія зрілості; 5) стадія масового споживання. У своїх працях більш пізнього періоду, в 70-х роках ХХ ст., У. Ростоу визначив шосту стадію зростання – «пошук якості життя», в якій ведучим сектором економіки стає сфера послуг, а основною метою прогресу – духовний розвиток людини. Недоліки теорії економічного зростання у подальшому компенсувалися використанням моделей структурних перетворень, що займали центральне місце в теорії структурних трансформацій.

Однією з відомих теоретичних моделей розвитку є теорія структурної трансформації лауреата Нобелівської премії Артура Льюїса, що була обґрунтована ним в 50-х роках ХХ ст. Основою цієї теорії є модель з урахуванням двох секторів економіки: аграрного та промислового, коли резерв робочої сили розглядається як основа економічного зростання. Тому вона може бути застосована для країн з високим рівнем щільності населення, дефіцитом капіталу та обмеженістю природних ресурсів. Таким чином, створюється система національного господарства з чітко визначеними причинно-наслідковими зв'язками, які стимулюють розвиток високотехнологічного виробництва в усіх галузях економіки. В цілому, теорія структурної трансформації А. Льюїса відображає історичний досвід розвитку західних країн, але певна частина основних її положень не відповідає інституціональним та економічним реаліям переважної кількості країн з перехідною економікою.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних аспектів структурних трансформацій належить американському економісту Х. Ченері. Вченим створена модель структурної трансформації на основі емпіричного аналізу розвитку багатьох країн третього світу. Результатом його досліджень стало визначення певної кількості рис, характерних для країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою. Насамперед, це спрямування економічної активності з аграрного сектора у промисловий, постійне накопичення фізичного і людського капіталу, зміна споживчих вподобань населення від невеликого набору товарів першої необхідності до товарів промисловості та послуг; зменшення рівня народжуваності у зв'язку з набуттям освіти першочергового значення для майбутніх поколінь.

Теорія зовнішньої залежності виникла в 70-х роках ХХ ст. як результат втрати популярності моделей стадій зростання та структурних перетворень в країнах з низьким рівнем розвитку. В даній теорії визначається три основні

напрями: неоколоніальна модель залежності, хибна парадигма розвитку та теорія дуального розвитку. Другий напрям теорії зовнішньої залежності – хибна парадигма розвитку, пояснює відсталість країн третього світу неефективною роботою міжнародних організацій щодо консультивання, спрямування допомоги та визначення подальших напрямів розвитку.

Важливе значення мають дослідження американського економіста, Нобелівського лауреата С. Кузнеца. За його трактуванням, під економічним зростанням слід розуміти «довгострокове збільшення можливостей господарства забезпечувати різноманітні потреби населення за допомогою більш ефективних технологій і відповідних їм інституційних та ідеологічних змін»; п'ята та шоста – визначають міжнародні масштаби самого зростання [7, с. 180]. Таким чином, економічний розвиток можна представити у вигляді процесу, що охоплює економічне зростання, структурні зрушення в економіці, покращення умов та якості життя населення та позиціонування країни на міжнародній арені.

У широкому розумінні «структура» означає будову, сукупність відносин, частин і елементів, з яких складається певне економічне ціле. Трактування структури економіки як сукупності стійких зв'язків економічних об'єктів, що забезпечують збереження основних властивостей системи при різних зовнішніх і внутрішніх змінах, найбільш чітко висвітлює проблематику розвитку економічної системи, ядром якого є структурні зрушення. На основі даного трактування можна визначити етапи трансформації економічної системи, що дозволяє більш детально провести структурний аналіз (рис.1.).

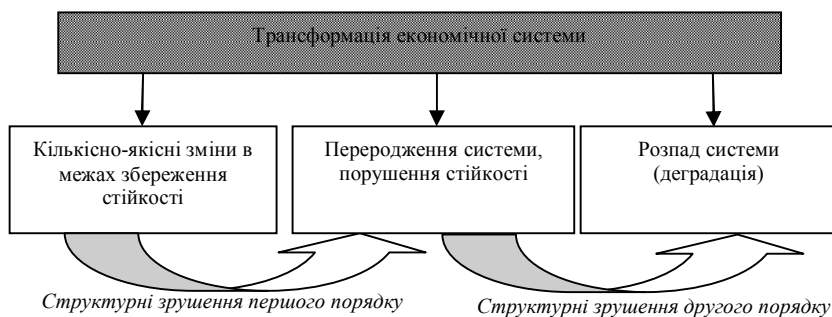

Рис. 1. Процес трансформації економічної системи.

Джерело: власні дослідження

У процесі досліджень науково-методичною основою структурного аналізу є роботи економіста К. Кларка. Актуальними є результати досліджень російських економістів А. Акаєва та В. Садовниченко, які відзначили закономірності, що пов'язують довготривалі технологічні і галузеві структурні зрушення з економічним зростанням. В цьому контексті ними була створена модель для прогнозування економічного розвитку, що здійснюється на основі структурних зрушень.

Структуру економіки можна аналізувати як з боку виробництва, так і з боку розподілу, обміну й споживання створеного продукту; з точки зору підприємств, галузей, регіонів і інших господарських елементів; окремих структуроутворюючих факторів та процесів. При цьому галузева структура економіки характеризує співвідношення внесків окремих галузей у створення ВВП; відтворювальна структура – оборот і кругообіг факторів виробництва; технологічна – співвідношення функціонуючих технологічних укладів і ін.

До початку світової фінансово-економічної кризи 2008 р. вважалося, що збалансованій галузевій структурі відповідає таке структурне ядро: переробні галузі промисловості (20 %), сфера фінансів (25 %), сфера послуг (22 %) [9, 10]. В Україні загальна частка переробної промисловості, цілому, відповідає цим нормативам, однак, слід враховувати внутрішню галузеву структуру обробляючої промисловості, яка обтяжена значною часткою чорної металургії та паливно-енергетичного комплексу. Економіка України не має збалансованої технологічної структури, а частка високотехнологічних виробництв складає 25 % [9]. Дослідженням галузевої структури економіки різних країн світу доведено, що найбільшу питому вагу в розвинутих країнах має сфера послуг, яка забезпечує економічне зростання, оскільки одночасно відбувається нарощування людського капіталу та економія природних ресурсів (табл. 1).

Таблиця 1. Галузева структура ВВП країн світу, %

Країна	2002 р.			2005 р.			2008 р.		
	Промисловість	Сільське господарство	Сфера послуг	Промисловість	Сільське господарство	Сфера послуг	Промисловість	Сільське господарство	Сфера послуг
Росія	63	10	27	35	5	60	41,1	4,1	54,8
Лівія	55	5	40	49,9	7,6	42,5	61,7	1,5	36,8
Україна	20	25	55	33,2	22,5	44,3	31,7	9,3	58,9
Китай	49	19	32	53,1	14,4	32,5	49,2	10,6	40,2
Корея	43	3	54	40,1	3,6	56,3	39,4	3	57,6
Японія	38	2	60	25,2	1,3	73,5	26,4	1,4	72,1
Єгипет	32	17	51	32,1	15,5	52,4	37,6	13,4	48,9
ПАР	32	4	64	31,5	3,4	65,1	31,3	3,4	65,3
Канада	31	3	66	28,4	2	69,6	28,4	2	69,6
Мексика	29	5	66	26,5	4	69,5	34,1	3,7	62,2
Франція	26	3	71	21,4	2,5	76,1	20,3	2,2	77,4
США	23	2	75	20,7	1	78,3	19,6	1,2	79,2
Польща	32	4	64	31,7	2,8	65,5	31,3	4	64,7

Джерело: адаптовано [7, 8, 10].

З цієї точки зору, можливості розширення сфери послуг у країн, що розвиваються, обмежені, оскільки існуючий рівень економічного розвитку, в першу чергу, вимагає задоволення потреб населення у продуктах харчування та предметах побуту. Збільшення обсягів виробництва сільського господарства і промислового виробництва має вирішальне значення у формуванні політики цих країн.

Важливе значення також мають специфічні умови етапу трансформаційної кризи. Зокрема, в країнах Центральної та Східної Європи період кризового падіння склав 3,8 роки і характеризувався зменшенням ВВП до 22,6 %. В цих країнах докризовий рівень ВВП було досягнуто протягом 4-х років. Криза в країнах СНД сягнула 9 років з падінням ВВП більш ніж на 50 %,але попереднього його рівня так і не було досягнуто [6, с. 253]. Кумулятивне падіння виробництва в Україні у 90-х роках минулого століття склало 59 %, оскільки посилювалося негативним впливом політичних та інституційних факторів.

Необхідність трансформаційних перетворень обумовлюється показниками розвитку виробничих галузей та соціально-економічного розвитку країни. У (табл. 2) відображено основні показники розвитку України, що у порівнянні з їх граничними значеннями в світовій практиці, дозволяють визначити стан економічної системи та передбачити наслідки сформованих тенденцій. Дослідженнями доведено, що проведені реформи характеризуються недостатнім рівнем ефективності й потребують системного підходу з урахуванням тенденцій глобалізації та інтеграції національної економіки у світовий економічний простір.

Таблиця 2. Соціально-економічні показники розвитку України (2010 р.)

Показники	Граничне значення у світовій практиці	Значення показника в Україні	Соціально-економічне значення
Зниження загального рівня виробництва, %	30–40	45–48	Деіндустріалізація
Частка імпортованих продуктів харчування, %	30	30–35	Стратегічна залежність
Співвідношення доходів 10% самих заможних і 10% самих бідних громадян (коефіцієнт Джині)	1:10	1:20/40	Соціальне напруження
Частка населення, що знаходиться за межею бідності, %	10	29–30	Деградація населення
Мінімальний рівень почасової заробітної плати, дол. США	3	0,65	Люмпенізація суспільства
Рівень безробіття (з урахуванням прихованого), %	8–10	17,5	Зубожіння населення
Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. населення), тис. злочинів	5–6	6–6,5	Криміналізація суспільства
Рівень споживання алкоголю (на 1 людину в рік), л	8	12–14	Підвищення рівня смертності

Джерело: адаптовано [6, 7, 10].

Таким чином, вибір шляхів подальшого розвитку економічної системи України потребує, в першу чергу, дослідження власної практики системних економічних трансформацій, детального вивчення напрямів розвитку світового господарства, узагальнення досвіду адаптації індустріально розвинених країн до реалій сучасного світового ринку.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Отже, узагальнення результатів досліджень науковців надає можливість визначити економічний розвиток як процес, що охоплює економічне зростання, структурні трансформації, інституційні перетворення основною метою яких є підвищення якості життя населення та позиціонування країни на міжнародній арені. У цьому контексті важливого значення набувають структурні трансформації. Дослідженням галузевої структури економіки різних країн світу доведено, що економічне зростання забезпечується розвитком сфери послуг.

Основні показники соціально-економічного розвитку України свідчать про недостатній рівень ефективності проведених реформ та відсутність системності їх організації. Початковим етапом системних заходів має бути структурна трансформація національної економіки. Перспективним напрямом досліджень є визначення оптимальної галузевої структури економіки, що в повній мірі забезпечить задоволення населення країни у продуктах харчування та предметах побуту.

Література

-
1. Белорус О.Г. Глобальные трансформации и стратегии развития / О.Г. Белорус, Д.Г. Лукьяненко. – К. : Орион, 2000.
 2. Булеев И.П. Трансформация общества и экономика: опыт и перспективы / Булеев И.П. – Донецк, 2006. – 336 с. (Труды / Ин-т экономики промышленности НАН Украины).
 3. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання / В.М. Геєць. – К.: Ін-т економ. прогнозування, 2000. – 344 с. (Праці / Ін-т економ. прогнозування НАН України).
 4. Геєць В.М. Трансформаційні перетворення. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В.М. Геєць, Б.Є. Кваснюк [ред. акад. НАН України В.М. Геєць]. – К.: Фенікс, 2003 (Ін-т економ. прогнозування НАН України).
 5. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). / С.А. Єрохін – К. : Вид-во «Світ знань», 2002. – 528 с.

6. Кухарська Н.О. Міжнародна економічна діяльність України: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Н.О. Кухарська, С.К. Харічков. – Одісей, 2006. – 456 с.

7. Кухарская Н.А. Геоэкономическая трансформация промышленности Украины / Кухарская Н. А. – Одесса : ИПРЭЭИ, 2005. – 209 с. (Труды / ИПРЭЭИ НАН Украины).

8. Кухарская Н.А. Украина и Европейский Союз / Н.А. Кухарская // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №1. – С.100–106.

9. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / [Гальчинський А.С., Геєць В.М. та ін.]. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004.

10. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. – К. : Либідь, 2002. – 470 с.
